

mû'n-nûbelâ, XIX, 109-114; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 465; a.mlf., *el-Muğnî*, II, 548; Safedî, *el-Vâfi*, II, 89-90; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 57; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 448-449; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 77; Kettânî, *er-Risâletü'l-müste'trafe*, s. 160.

NURİ TOPALOĞLU

İBNÜ'L-HADRAMÎ

(ابن الحضرمي)

Abdullah b. Amr (Âmir)
b. el-Hadramî
(ö. 38/658)

Hiz. Osman'ın Mekke valisi,
Muâviye taraftarı.

623 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Dedesi Abdullah (Mâlik) b. Abbâd el-Hadramî, Mekke'ye gelerek Benî Ümeyye'nin hizmetinde halîf olarak çalışmıştı. Babası Amr b. Hadramî'nin Nahle'de müslümanlar tarafından öldürülmesi (624) Bedir Gazvesi'ne yol açan sebeplerden biridir. Amcası Alâ b. Hadramî, Hz. Peygamber ve ilk iki halife dönemlerinde Bahreyn valiliği yapmıştı.

İbnü'l-Hadramî, ailesinin Benî Ümeyye taraftarı olması sebebiyle Hz. Osman döneminde Mekke'ye vali olarak tayin edildi. Hz. Osman onun valiliği sırasında öldürüldü. Hz. Âişe halifenin kanını talep iddiasıyla ortaya atılınca İbnü'l-Hadramî ona katılan ilk kişi oldu. Kendisini Benî Ümeyye mensupları ve Hz. Ali tarafından azledilen diğer valiler takip etti. İbnü'l-Hadramî, Sıffin Savaşı'nda ve Hakem Vak'ası sırasında Muâviye'nin yanında yer aldı.

Amr b. Âs'ın Mısır'ı ele geçirmesinden sonra Küfe'den daha çok taraftar toplayabileceği düşüncesiyle Irak'a yönelmeyi planlayan Muâviye, Amr b. Âs ile istişareten sonra Emevî propagandası yapmak üzere İbnü'l-Hadramî'yi Basra'ya göndermeye karar verdi. İbnü'l-Hadramî'nin görevi halka Emevîler'in yeni başarılarını anlatmak, Cemel Vak'ası'nın acı sonuçlarını hatırlatmak ve Hz. Osman'ın intikamının alınması için onları kıskırtmaktı. İbnü'l-Hadramî'ye Ali taraftarı olarak tanınan Rebîalılar'a (Abdülkays) güvenmemesini, Ezd kabilesinin dostluğunu kazanmasını, Temîm kabilesini Hz. Ali'ye karşı isyana sevkedecek girişimlerde bulunmasını söyleyen Muâviye'nin asıl amacı Hz. Ali'nin Basra'daki hâkimiyetini zayıflatmaktı.

İbnü'l-Hadramî, Basra'ya gitmek üzere yola çıktığı sırada Basra Valisi Abdullah b. Abbas, Hz. Ali ile görüşmek için Küfe'ye

gitmiş ve giderken yerine Ziyâd b. Ebîhî vekil bırakmıştı. İbnü'l-Hadramî Basra'ya ulaşınca Temîm'in yurdunda konakladı. Osman taraftarları ve diğer bazı kimseler onun yanına geldiler. İbnü'l-Hadramî, Hz. Osman'ın Hz. Ali tarafından öldürüldüğünü ve mazlum olduğunu ileri sürerek halkı intikam almaya çağırdı. Abdullah b. Abbas'ın emniyet görevlisi Dahhâk b. Kays ona şiddetle karşı çıktı. Bu arada İbnü'l-Hadramî'yi destekleyenler de oldu. İbnü'l-Hadramî'nin faaliyetlerinin tehlikeli boyuta ulaşabileceğini sezen vali vekili Ziyâd, önce Temîm'in reisi Bekir b. Vâil'e kendisini korumaları için teklifte bulundu; ancak bu kabilenin ileri gelenleri arasında valiyi himaye hususunda birlik sağlanamadı. Bunun üzerine Ziyâd, Ezd'den yardım istedi. Talebi olumlu karşılanan Ziyâd durumu bir mektupla Hz. Ali'ye bildirdi. Hz. Ali de Temîm kabilesinin İbnü'l-Hadramî ile irtibatını koparmak için A'yen b. Dubey'a el-Mücâşî'yi görevlendirdi. A'yen Basra'ya giderek İbnü'l-Hadramî ile yanındakileri Hz. Ali'ye biata davet etti; fakat onların sert tepkisiyle karşılaşmış ve hakarete mâruz kaldı. Bunun üzerine oradan ayrılan A'yen bir rivayete göre Hâricîler, diğer bir rivayete göre ise İbnü'l-Hadramî'nin casusları tarafından bir suikast sonucu öldürüldü. Ziyâd, A'yen'in öldürüldüğünü Hz. Ali'ye bildirdi. Hz. Ali bu defa sadık adamlarından Temîmli, Sa'doğulları'na mensup sahâbî Cârîye b. Kudâme'yi elli (diğer rivayetlerde 500, 1000, 1500) kişilik bir kuvvetle Basra'ya gönderdi. Cârîye önce Ezd'in yanına giderek onları Ziyâd'ı desteklemelerinden dolayı övdü, daha sonra Temîm'e gidip Hz. Ali'nin kendilerine gönderdiği mektubu okudu. Bunun üzerine Temîm'in büyük bir kısmı Cârîye'ye katıldı. Ezd kabilesi ve Temîm'den kendisine katılanlarla birlikte İbnü'l-Hadramî'nin üzerine yürüyen Cârîye meydana gelen çarpışmada İbnü'l-Hadramî'yi yenilgiye uğrattı. İbnü'l-Hadramî, Temîm'den Sünbîl es-Sa'dî'nin eski İran döneminden kalmış köşküne sığınmak zorunda kaldı. Cârîye, etrafında bir hendek bulunan köşkü içindekilerle birlikte ateşe verdi. İbnü'l-Hadramî ve beraberinde bulunan yetmiş (bir rivayete göre kırk) kişi yanarak öldü (38/658). İbnü'l-Hadramî'nin bu şekilde öldürülmesi Fâris ve Kirman halkı üzerinde olumsuz etki bıraktı. Bu iki bölge halkı devlete vergi vermekten vazgeçtiler. Cârîye b. Kudâme'nin tavsiyesiyle Hz. Ali tarafından Fâris ve Kirman'a vali tayin edilen Ziyâd ahalinin vergi vermesini ve hâlifeye itaat etmesini sağladı.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 602, 605; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 56; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 290; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), IV, 448-450; VI, 110-113, 137-138; İbn Düreyd, *el-İstikâk*, s. 253; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 221; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 350; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, III, 348; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerḥu Nehci'l-belâğa* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1959, IV, 34-53; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 351; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 47, 191; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), II, 24; İrfan Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990, s. 165-166; Ch. Pellat, "İbn al-Hadramî", *E²* (İng.), III, 782.

İBRAHİM SARIÇAM

İBNÜ'L-HÂİK el-HEMDÂNÎ

(bk. HEMDÂNÎ).

İBNÜ'L-HÂİM

(ابن الهائم)

Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed
b. Muhammed b. İmâd el-Karâfî el-Mısırî
(ö. 815/1412)

Matematikçi ve fakih.

753 (1352) veya 756 (1355) yılında Kahire'de doğdu ve orada öğrenim gördü. Zeynüddin el-İrâkî, Sirâcüddin Ömer b. Raslân el-Bulkînî, Cemâleddin el-Emyûfî ve Takyyüddin İbn Hâtîm gibi âlimlerden ders aldı. Özellikle *Ma'ûne* ve *Şubbâk* adlı eserlerinde sık sık göndermelerde bulunduğu Nûreddin el-Cilâvî'den matematik okudu. Eğitimi tamamlandıktan bir süre sonra Kudüs'e gitti ve ölümüne yakın yıllara kadar Sâlihîyye Medresesi'nde müderrislik yaptı. Vefatında Me'menullah Mezarlığı'na defnedildi. Çevresinde samimi dindarlığı ve çalışkanlığıyla tanınıyordu. İbn Hacer el-Askalânî başta olmak üzere birçok öğrenci yetiştirmiştir.

İbnü'l-Hâim, Doğu ve Batı İslâm dünyasında gelişen matematiklerin bir arada işlendiği Mısır geleneğinin temsilcisidir; dolayısıyla eserleri Batı İslâm matematiğinin önemli temsilcisi İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî ve Doğu matematiği üzerine kurulmuştur. Bir Şâfiî fakihi olarak da bu mezhebin yayıldığı Mısır ve Şam çevrelerinde hesabı yaygınlaştırıp yerleştirmiş, ancak işlediği hesap ilmi fıkıh çerçevesinde kurulmuştur. Öte yandan hesâb-ı hevâî ve hesâb-ı Hindî'yi aynı anda ve aynı başarıyla kullanmış, eserlerinde muhtevayı genişletmek yerine ayrıntılarla derinleştirmeyi tercih etmiştir. Aynı zamanda İslâm amelî hesap külliyyatının oluşmasına

katkıda bulunan eserlerinde Öklidci hendesî yaklaşıma yer vermediği, aksine tamamen analitik bir çizgi takip ettiği görülmür. İbnü'l-Hâim'in eserleri, başta hesâb-ı Hindî ve hesâb-ı hevâî olmak üzere İslâm aritmetik sistemlerinin tamamını kuşattığı için önemlidir. Bunlar, pozitif tam ve rasyonel sayıların dört işlem ve karekök, küpkök hesapları gibi konularda İslâm matematiğinin ulaştığı bütün ayrıntıları ihtiva eder. Ayrıca bu eserler fıkıh alanındaki aritmetiğin ameli yönünü, yani matematiğin günlük hayatın hangi kısım ve konularına uygulandığını göstermesi bakımından da vazgeçilmez kaynaklardır. Öte yandan analitik üslup çizgisinde nazarî yönü de dikkate alan İbnü'l-Hâim ayrıntılarda, İslâm matematiğindeki farklı geleneklerin görüşlerini isim vererek zikretmektedir. Bu durum İslâm hesap tarihi açısından, eserlerini eğitim ve öğretim amacıyla yazmış olması da dönemin matematik eğitimi tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır. Kitaplarının gerek eğitim öğretim amacıyla yazılmaları, gerekse üslûplarındaki kolay anlaşılabilirlik yaygınlaşmalarını ve başta Osmanlı sahâsı olmak üzere Mısır ve Ortadoğu ülkelerindeki medreselerde okutulmalarını sağlamıştır. Bu kitaplarla üzerlerine yapılan şerh, hâşiye, ta'lik ve nazma çevirme gibi çalışmalar dikkatle incelendiğinde, onun zamanından başlayarak klasik hesaptan Yeniçağ Batı Avrupa hesabına geçildiği döneme kadar olan devirde İslâm ve özellikle Osmanlı dünyasında, fikhî-amelî çerçevede bir İbnü'l-Hâim okulunun varlığı hissedilmektedir.

Eserleri. A) Matematik. 1. *el-Ma'ûne fi 'ilmi'l-hisâbi'l-hevâî*. 791 (1389) yılında yazılan eser hesâb-ı hevâînin hemen bütün kurallarını ele almakta ve bunları sayısal örneklemelerle açıklamaktadır. İbnü'l-Bennâ'nın *Telhîsu a'mâli'l-hisâb* ve *el-Makâlâtü'r-riyâziyye fi'l-kavâ'idü'l-hisâbiyye*'sinden, Kerecî'nin *el-Bedî' fi a'mâli'l-hisâb*'ından, Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî'nin *Kitâbü'l-Muhtaşar fi hisâbi'l-cebr ve'l-mukâbele*'sinden, İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*'nın ilgili kısımlarından, Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî el-Kâtib'in *Meâtîhu'l-ülûm*'undan ve diğer klasik İslâm matematikçilerinin eserlerinden faydalanılarak kaleme alınan kitapta, İslâm dünyasında ki tam ve rasyonel sayılar üzerine yapılan hesap işlemleriyle ilgili mevcut birikim tamamen verilmiştir. Ancak misâha ve cebire yer ayrılmamakla, hesâb-ı hevâî alanındaki kitapların Kerecî'den beri yerle-

İbnü'l-Hâim'in *el-Ma'ûne fi 'ilmi'l-hisâbi'l-hevâî* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, vr. 2763)

şen formunun dışına çıkmıştır. Bu duruma, muhtemelen cebir sahasında yazılan kitap sayısının artması ile cebir bilgilerinin hesâb-ı Hindî'den bahseden hesap kitapları tarafından işlenmesi yol açmıştır. *el-Ma'ûne*, İbnü'l-Hâim'in daha önce yazdığı eserlerindeki bilgilerin tamamını ihtiva etmekte, daha sonra kaleme aldığı eserlerde de mufassal bilgi için ona bakılması tavsiye edilmektedir. Bundan dolayı kitabın bir hesap ansiklopedisi olduğu söylenebilir. Muhammed b. Muhammed b. Ebû Bekir el-Ezherî'nin bir hâşiye (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 155), Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Hümâm (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 122/2) ve Cemâleddin eş-Şinşevrî'nin birer şerh yazdığı eser Hudeyr Abbas Muhammed el-Münşidâvî tarafından neşredilmiştir (Bağdad 1988). 2. *el-Vesîle ilâ şinâ'ati'l-hevâî*. *el-Ma'ûne*'nin 792 (1390) yılında yapılan ihtisarıdır; bir mukaddime, üç kısım ve bir tekmileden oluşur (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2766, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1135; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1366). Eser, Bedreddin el-Mardînî tarafından *İrşâdü't-tullâb ilâ vesîleti'l-hisâb* (Süleyma-

niye Ktp., Lâleli, nr. 2700/1) ve Şeyhülislâm Zekerîyyâ el-Ensârî tarafından *Fethü'd-dâ'im bi-şerhi vesîleti İbni'l-Hâ'im* (İÜ Ktp., AY, nr. 2855) adıyla şerhedilmiş, dönemin tanınmış astronomu İbnü'n-Nakib el-Halebî de Ebû'l-Latif el-Hisnikeyfî'nin *el-Kavâ'idü'l-celîle fi makâşidi'l-Vesîle* adıyla yaptığı ihtisarın üzerine bir şerh yazmıştır. 3. *el-Mübdî*. Yine *el-Ma'ûne*'nin muhtasarı olup 811 (1408) yılında yazılmıştır ve *el-Vesîle*'den daha kısadır (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3179/39, müellif nüshası). 4. *el-Lûma' fi'l-hisâb*. İbnü'l-Hâim'in hesâb-ı hevâî sahasındaki ikinci önemli çalışmasıdır (İÜ Ktp., AY, nr. 1534; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2758; Âşir Efendi Ktp., nr. 440). Bir mukaddime ile üç babdan oluşan eser sadece hesap tarihi açısından değil, ferâiz hesaplarına giriş olmak üzere kaleme alındığı için fıkıh açısından da önem taşımaktadır ve genel anlamda pozitif tam ve rasyonel sayıların dört işlemi üzerinedir. Bulak'ta *Metnü'l-lâmi*' adıyla iki defa basılan eser (1241, ts., bk. Serkis, I, 270) Bedreddin el-Mardînî (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3166), Ahmed b. Mûsâ el-Medenî (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3447), Akovalızâde Hâtem (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 166) ve Ali b. Muhammed el-Ezherî el-Mâlikî (Ezher Ktp., nr. [36], 4378) tarafından şerhedilmiştir. 5. *Muhtaşar vecîz fi 'ilmi'l-hisâb*. Hesâb-ı hevâî hakkında olup bir mukaddime, beş bab ve bir hâtîme üzere telif edilmiştir (Brockelmann, *GAL*, II, 155; *Suppl.*, II, 155). 6. *el-Havî fi 'ilmi'l-hisâb*. İbnü'l-Bennâ'nın hesâb-ı Hindî sahasında kaleme aldığı *Telhîsu a'mâli'l-hisâb* adlı eserinin 782 (1380) yılında yapılmış ihtisarıdır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1327). Dört bab ve bir fasıldan oluşan kitapta ondalık sistem, sayı türleri, pozitif tam ve rasyonel sayılarda dört temel işlem, kökler hesabı ve oran-orantı gibi konularla cebir ve mukabele incelenir. Ahmed b. Sadaka el-Siddîkî'nin nazma çektiği bu ihtisarı (*Keşfü'z-zunûn*, I, 629) Muhammed b. Ebû'l-Feth es-Süfi ve Râgıb Paşa Hocası diye tanınan İbrâhim b. Mustafa el-Halebî şerhetmiştir. Eserin Hudeyr Abbas Muhammed el-Münşidâvî ve Reşîd Abdürrezzâk es-Sâlihî tarafından tahkikli neşri yapılmıştır (Bağdad 1988). 7. *Mürşidetü't-tâlib ilâ esne'l-meâtlib*. 783 (1381) yılında hesâb-ı Hindî alanında kaleme alınan eser bir mukaddime ile iki kısım ve bir tekmileden oluşmaktadır (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2706; Lâleli, nr. 2762). Eseri Cemâleddin eş-Şin-

Zilhiccesinde (Temmuz 1401) tamamlanan eserde alışveriş, borçlanma ve kiralama gibi konularda paranın kullanımına ilişkin fikhî hükümler incelenmekte ve paranın değerinin artması yahut azalması halinde ortaya çıkan durumların fikhî tahlili yapılmaktadır. Genel çerçevesi Şâfiî fikhî olmasına rağmen eserde diğer Sünnî mezheplerdeki uygulamalara da yer verilmiştir. Kitap Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîkî (Riyad 1410/1990, 1411/1991) ve Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. İsmâil tarafından Şemseddin el-Münâvî ve Muhammed b. Ahmed el-Akfehsî'nin birer eseriyle birlikte yayımlanmıştır (Beyrut 1415/1995, s. 127-176). 2. *et-Tibyân fî tefsiri garîbi'l-Kur'ân*. Daha önce bu sahada yazılmış eserlerden faydalanılarak kaleme alınmıştır. Bu açıdan müellifin eklemeleri dışında o dönemde mevcut konuyla ilgili literatürün bir özeti sayılabilir. İbnü'l-Hâim'in *Tibyân*'ı yazmaktaki asıl amacı, Ebû Bekir Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin *Tefsîrû garîbi'l-Kur'ân*'ını genişletmek ve daha kullanışlı hale getirmektir. Müellif, garîb kelimelerin tefsirinde daha çok dile ağırlık verir ve bu çerçevede kelimenin sözlük anlamı ve etimolojisi üzerinde de durur. Bu hacimli eserin neşri Fethî Enver ed-Dâbüfî gerçekleştirmiştir (Kahire 1412/1992). 3. *Tuhfetü't-tullâb fî nazmi kavâ'idü'l-i'râb*. İbn Hişâm'ın *Tuhfetü't-tullâb* olarak adlandırılan *Kavâ'idü'l-i'râb*'ının nazma çekilmiş şeklidir. Müellif bu eserini önce şerhetmiş (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2948; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3456), arkasından da bu şerhi *el-Kavâ'idü'l-hisân fimâ yütekavemü bihi'l-lisân* adıyla kısaltmıştır. *eş-Şimât* diye tanınan bu muhtasarı da nazma çekmiş ve daha sonra 350 beyitten oluşan bu kasideyi şerhetmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 124; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 120). 4. *el-Gürerü'l-muğiyye fî Nazmi'd-düleri's-seniyye*. Zeynüddin el-İrâkî'nin eserine yazılmış bir şerhtir (Dârü'l-kütübü'l-Mısriyye, Hadis, nr. 1040; İbnü'l-Hâim'in eserleri ve yazmanüşhaları için ayrıca bk. *Nüzhetü'n-nüfûs* u neşredenlerin girişleri; Brockelmann, *GAL*, II, 153-155; *Suppl.*, II, 154-155; *DMBİ*, V, 98-99).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hâim, *Nüzhetü'n-nüfûs fî beyânî hükmi't-te'âmül bi'l-fülûs* (nşr. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîkî), Riyad 1411/1991, neşredenin girişi, s. 7-20; a.e. (Münâvî, *Ferâ'idü'l-fevâ'id* içinde, nşr. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. İsmâil), Beyrut 1415/1995, neşredenin girişi, s. 131-132; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr* (nşr. Hasan Habeşi), Kahire 1971, II, 525; Sehâvî, *ed-*

Da'u'ü'l-lâmi', II, 157-158; Ebû'l-Yümn el-Uley-mî, *el-Ünsü'l-celil bi-târihi'l-Kuds ve'l-Halil*, Kahire 1283/1866, II, 455; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, I, 82-83; *Keşfü'z-zunûn*, I, 91, 124, 629; II, 1272, 1743, 1769, 1809, 1942; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 109; VIII, 68-69; Şevkânî, *el-Bedrü'l-lâli'*, I, 117-118; Suter, *Die Mathematiker*, s. 171-172; Sâlih Zeki, *Âsar-ı Bâkiye*, İstanbul 1329/1911, II, 281-282; Serkis, *Mu'cem*, I, 270; Brockelmann, *GAL*, II, 153-155; *Suppl.*, II, 154-155; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 120-121; *İzâhu'l-meknûn*, I, 10, 165, 282; II, 643; Kadri Hâfiz Tükân, *Türâşü'l-Arabî'l-İlmî fi'r-riyâziyyât ve'l-felek*, Beyrut, ts. (Dârü's-şark), s. 439-441; Ali Abdullah ed-Deffâ, *Târihu'r-riyâziyyât 'inde'l-Arab ve'l-müslimin*, Beyrut 1401/1981, s. 186-193; David A. King, *Fihrisü'l-mahtûâtü'l-ilmîyyeti'l-mahtûza bi-Dârü'l-kütübü'l-Mısriyye*, Kahire 1981, II, 904-916; ayrıca bk. tür.yer.; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 226-233; Ramazan Şeşen, *Muhtârât mine'l-mahtûâtü'l-Arabiyyeti'n-nâdire fî mektebâti Türkiyâ*, İstanbul 1997, s. 169-173; Müsellim ez-Zeybek, "Mahtûâtü İbni'l-Hâ'im er-riyâziyye", *Âfâku's-sekâfe ve'l-türâs*, I/4, Dübey 1414/1994, s. 55-64; Muhsin Nâci Nasrâbâdî, "İbn Hâ'im", *DMBİ*, V, 97-99.

İHSAN FAZLIOĞLU

İBNÜ'L-HAMMÂR

(ابن الحمّار)

Ebû'l-Hayr el-Hasen b. Süvâr
b. Bâbâ b. Behrâm (Behnâm)
(ö. 410/1019 [?])

Süryânî hekimî, filozof, ilâhiyatçı
ve mütercim.

Bağdat'ta doğdu ve oradaki Aristocu mantık okulunun önde gelenlerinden Yahyâ b. Adî'nin öğrencisi oldu. Tıp tahsilini kimden yaptığı bilinmemektedir. Ancak ismi, 372 (982) yılında Bağdat'ta kurulan Bîmâristân-ı Aduđî'de görevli cerrahlar arasında yer almaktadır (*Elr.*, I, 330). Büyükdedesi Behrâm'ın adı bazı kaynaklarda Farsça Behnâm (iyilikle anılan) olarak da geçmekte, bu durum onun Ebû'l-Hayr künyesine uygun düşmektedir; ancak daha eski tarihli kaynaklar (İbnü'n-Nedîm, s. 323; İbnü'l-Kiftî, s. 164) ismi Behrâm şeklinde zikretmektedir. Künyesiyle ilgili olarak da kaynaklarda bazı farklı bilgiler mevcuttur. Şehrezûrî ve Beyhaki, onun künyesinin kendisine bağışlanmış bir arazi parçasıyla ilgili bulunduğunu, Humâr (Humârû) adı verilen bu arazi sebebiyle İbnü'l-Humâr diye anıldığını kaydetmektedir. Beyhaki, araziye bağışlayan şahısla ilgili olarak Şehrezûrî'nin yalnızca "Sultan" diye andığı kişinin Gazneli Mahmud olduğunu da ilâve etmektedir (*Târihu'l-hükemâ'*, s. 298; krş. *Târihu'l-hükemâ'i'l-İslâm*, s. 38).

İbnü'n-Nedîm ve İbn Ebû Usaybia gibi klasik kaynaklar, İbnü'l-Hammâr'ın doğum tarihini Rebîülevvel 331 (Kasım 942) olarak belirtirken mevcut başka veriler bu tarihin daha önce olabileceği kanaatine sevk etmektedir. Meselâ 326 (938) yılında doğduğu bilinen Sâhib b. Abbâd'ın 348'de (959) Bağdat'a geldiğinde birçok ünlü isim yanında İbnü'l-Hammâr'la da görüştüğü kaydedilmektedir. İbnü'l-Hammâr'ın henüz on yedi yaşında iken Ebû Saïd es-Sîrâfî, Ebû Süleyman es-Sicistânî gibi o zaman yaşı epeyce ilerlemiş ilmi otoriteler arasında isim yapmış olduğu yolundaki bilgiler mâkul değildir. Ayrıca İbn Ebû Usaybia, hem onun 331 yılında doğduğunu yazmakta hem de 330'larda (941) sağ olduğunu belirten bir rivayeti aktararak çelişkiye düşmektedir. Yine İbn Ebû Usaybia, İbnü'l-Hammâr'ın Ebû Bekir er-Râzî'nin vefatıyla ilgili 290 (903) veya 300 (913) küsur tarihini verdiğini nakletmekte ve bu tarihin İbnü'l-Hammâr'ın dönemine yakın olduğunu söylemektedir (*'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 420). Bu tesbit, onun 300 (913) yılı civarında doğmuş olabileceği ihtimaline yol açmaktadır. İbnü'l-Hammâr'ın, 408'de (1017) Hârizm ülkesini ele geçiren Sultan Mahmud tarafından Gazne'ye götürüldüğünde (aş. bk.) 100 yaşını aşmış olduğu şeklindeki rivayet (Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, s. 297; krş. Beyhaki, *Târihu'l-hükemâ'i'l-İslâm*, s. 36) dikkate alınacak olursa doğum tarihinin 300 dolaylarında olması gerekir (Sahbân Halîfât, I, 83-85).

İbnü'l-Hammâr'ın 386'ya (996) kadar Bağdat'ta yaşadığı, bir yandan Bîmâristân-ı Aduđî'de cerrah olarak çalışırken öte yandan felsefeyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim 375-380 (985-990) yılları arasında müslüman hekim ve filozof Ebû'l-Ferec İbn Hindû'yu yetiştirmişti. İbn Hindû *Miftâhu't-tıbb* adlı eserinde hocasına sık sık atıfta bulunmakta ve ona olan saygısını belirtmektedir (a.g.e., I, 85-86). İbnü'l-Hammâr'ın diğer bir öğrencisi de hristiyan hekim Ebû'l-Ferec İbnü't-Tayyib'dir. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, İbn Miskeveyh'in de İbnü'l-Hammâr'ın öğrencisi olduğunu kaydetmektedir (*el-İmtâ' ve'l-mu'âne*, I, 35).

İbnü'l-Hammâr'ın, 392 (1002) yılında dönemin Büveyhî veziri Ebû Sa'd Muhammed b. İsmâil Hemedânî ile Rey'de görüştüğü ve ona bir eserini ithaf ettiği yolunda bazı tesbitler mevcuttur (Beyhaki, *Târihu'l-hükemâ'i'l-İslâm*, s. 36; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, s. 298; ayrıca bk. *Elr.*, I, 331; *DMBİ*, III, 463-464). Hayatının